

БОЛУУШКУННАР, ФАКТЫЛАР, МЕДЭЭЛЕР

ЧУРУКТА: Чөөн-Хемчикте «Хөндөргей» совхозтун хойжуу, маалыр не Тамара Сарыг-ооловна Салчак мал ажалын жэг-жүднерине хэй чылдарда шалыпчы үнүн кирип келген.

Олемчик ОНДАРНЫҢ ФОТОУ.

Чагаалардан одуруглар

ЧУУ КЫЗА БЕРГЕНИЛЭ
Бистик республиканын там-дык черлер аттарын өскөрүн, утка чок аттар биле солуп каапкан. Эрте-бурунгудан бээр тыва найысалдын турар черин Хем-Белдири деп аазар турган-дыр. Оон Белонарк Джи берген, кызды тук кызыл шериг, кызыл окетёр деп өсөстөр тыптып келгере. доорайсы? Кызыл джиз берген, Хем-Белдириде чуу кыза бергеня? Кижил бодалар, «кызыл тиг»-дээ Дээни уткаарыт. Бир-тоо, эрткен төвүгүстү шымы-биле катан септен эгдээп болганымста, Кызыл деп атты солааш, Хем-Белдири деп адия катан өскер болза эки.

Михаил ШУР-ООЛ.
Хочупун өркт.

ШЫН ШИТКЕН
Дээди Советтин эрге-хоойду политикаыны комитеди «Шын» солуга үнген «Секрет» болган байлаа» деп чууге камаарыштыр хынал-даны коруткан болган Чөөн-Хемчик улус судунун үндүрген шиктелини шын деп көргөн, Хамаатны С.Д. Ч. Но-валыгы шиктелини оон хылган кемиг терезини характерин болгаш хей-ниитиге ондактын барымдаага алган. Херек аар-даа болган, оон-биле чергелештир оуу кылдырыга байдаларын шич-чаар туртуугунуна келгенни суд өөрөпн көргөн, Хозалыктын кылаган херээ РСФСР-ниа КХ-элини 108 чуулуун 2-ги келээ-бизе шын көрдүгүн болгаш шиктелиди ол хөзөр артты-га.

Николай ОНДАР.
ТР-ның Дээди Советини эрге-хоойду политикаы-нын комитет даргазы.

БО-ЛА КӨРҮП БОЛУР
Арагам боттары кылдыр корутку болдурус аугайында докталдарын дестип турар мек. 85 кылда арагалашыгыга дур доктал үнген соолаа, арага ишес корук дэши демисел калбарын турду. Удушту ажал кылдыр экижиге, адуу-кагай чачынын үрөсүн, 35 дуу эвээрге-даа турду.

Ам Чадаана хоорайда эвир-коруур кижилерни бо-ла көрүп болур апарды. Чамдык та харын кижилер оларда баш сутар чер тыптастай бээр-дыр. Эвиректер сергелдер черлерге ам оларын колдууна албастаа. Чадаанын шалдаары дүңсө даа хуумчуларга, млангыч кылдык-кылдык чер-дерге рейд кылбастан, Көдө Советтерине арагалашыкына дур комиссиялар ажал корутпастан, арага-чылдар күөлдөп-де тураар.

Дуендей ШЮДАР.
ООРЛАШПААЛЫ
Маймы 12-ден 13-чө дүң-дүңде бистин суурдан Тываже 8 баш аят оорлай берген. Оон бирээзи — мээни азыл. Огуум биле ол аштуу арап деп, салып алган улус өңс, 3 хардыг шикти аят чуве.

Бистик эг-бүлө Тывадан келген улусту кажан-даа хо-муудадан көрбөн, конуг соок-та мизг шайып кууш, аш-чечия салыр короан. Иччигаш кыды-кочаларын бо чагай чаачылды уреддөөлү, бат-боттарыны оорлаш-рай туртуулалар. Алдымын эйдип берген аюоно.

Тамара ВЫСОЦКИХ.
Ус суур.

АЖЫГЛАА-ЛА
«Өңс согу» дээр солууну адияга камаарышты маарыла-даа болуу турду. Мен бо-даларыга, ол эмгектеги ат болгонда мыла багай чуве чок харе. Ол хөзөр чүгө ажыгла болбас деп. Иччигаш өңс деп сөс тыва тылда бөр деп болдуар мен.

Соккур-оол СААЯ.
Бүрөн-Аксы суур.

ДАРГАЛАР КАЙДА?
Ам шуту чуве эаа куртуу каган-даа ишкеш. Чө-дө да баштап аайла турду. Дарга чок, Бистик Шагаан-Арагды алдыт каш-даа ашпа-бесе са-ды турар, оуу хынаа-булар кижил чок болган. Столоваяда бизе кижил орта чөк чөк. Мындай тулда дарталар та чуу көрүп турар?

Чан-оол КУЖУТ.
Шашан-Ажыт хоорай.

БОДАЛДАР БОДАРАЗЫН

«Төңгүзү. Эгези 1-ги арында».
Информацияны өскөртүрүп алуу дугайында Россия Федерациянын Хөодузузун редакция болгаш нон үндүр чөк бурду-дүзүргө продукцияларын камаарыштыр боттары билери айткан. Херек кырында адыр-га, бистин продукцияларыны өскө үндүр бажы билли турар. Солуу чагыдылгасына, тардылгасына, чедиргелегине, саамыга типография чарыгдаларына камаар-даа аажок хей хөргөнни чарыг-дал турар бис. Шаа каржи-ны биле чугаалаарга, бистин үнгөн турарлар көвүтүлөн. Хериде ажалдыкчыларга, тардылгыларга ажалдык бис берип турар болганымста, бо дукусту негелестик чуве туртуун болбас бис? Манса камаарыштыр өдөмөлөг чуга-лакшыкыны амгы үезде корууну, бүгү редакцияларын чарыгдалар сметанын кылып турар. Ол доостурга, харыл-даа ажалдыкчыларын барын сумележин, дугурду бис. Хериде солунурун чедирин харышканын, солун чагыдылганын, оуу тарадыр редакциялар боттары кылды. Моон сонга солунурун номчуучу-ларга чедирин шиктелини алаан чери туртуур дуга-йында айттырды өворонн көөр, индиг механизмин ажал-даа кылды.
— Министрство солунурун болгаш бүгү массалыг информ-ацияны өскөртүрүп алууну чорудулганын камгалаарыне улалган жемчелерин ол эгел-дөөн, көпөк бурдуу кайнаар чарыгдалары турарын, ол үчүн биле эгизини турарын сыйар же келген. Бир зөс бис бо-буруну экономика таламы биле экн саап албай, чууде боттарыны профессионал менеджментке көрү бо-луусу, бистин амдыралысы адия тургун болуу. Экономика биле кадр айттырдын кабы-лыт даа чугаала көл, кады шиктелини ажалдыкчы.
— Массалыг информацияны өскөртүрүп алууну Тыва Республикамын Хөодузузун туугула таламы чува республиканын Журналистер эвезинин баштаар чериге тууган чуве болгай. Ону ам канчаар көрүп турары?
— Тыва Республикамын Бот-догундай курунушин дуга-йында Уугулага Дугурт мас-сала информацияны өскөртүрүп алууну Тыва Рес-публиканын ботуну Хөодузузун төлөлдөк ажалдык кы-лыр. Оуу бодалдарга, ол бот-гоар ажалдык апар. Ол доку-ментини туртууш, чогаалары-га, журналистер боттары сынал-даарын өскөртүрүп, Бүгү реда-кция коллективтерин бо ажал-дык хаара тутар бис. Оуу Хөо-дуга үндүлгөн алгаш, минс терговончүлүгү Парлаа-гайын хостуун камгалаар таламы биле республика инспек-цияны туртууш апар болур бис. Амгы үезде Тывада ажалдык турар курунуш денсөөр хай саарат инспекцияны ажал-догудулагы олче шиклий бөр.
— Мындай бодал баран чажыр-байн мемп саан? Тыванын курунуш информация бөрү-лү туртуурыйга келгээр өскө-өткөрдү дилгон саналды Чыжаак кирини болду турар бис. Бүгү-ле албан информа-цияны оон дамчытыр эр-тер апар. Шаа индиг төк нок-та бистин республикада поли-тиктиг, экономиктиг байдал дугайында шын зөс медээлери Россия Федерацияныга болгаш өскө-дөа чурттарга дамчыды турар-дыр. Июль 26-да «Останкинода» дамчы-ылганы көрүп, дынаан боор силер. Кым-бир кижиле шек-төө биле мээни моон берген-дир, болду көрүр, республикада националдар арамында бай-далды багырлар бурду үзүлдүг чамдык үндүстөр бар-дыр. Шаа индиг үндүлгөнүн чарыгдаларына республиканын информация бөрү-лү туртуурагы бис зөс учур-дузалам деп санаар турар бис.
— Александр Александрович, ам кандиг саналдар, бодалдар чугаалаксан тур силер?
— Бирээле, өскө дугайында чугаалаан көрөй. Мен колдуун-да бүгү назымыда өскө бөз ажалдык келдин. Сас дөргө-лөгү боумдан даа антык сур үчүлдү ажалдыкчылар «онуг-эмк билдө келем, Фабр-барым-даа бурдууну аштында апар кижил бар деп чувени эгизе. Хамкышпын мурунда, эки-тад байгай даа болза кижил, оон аам-нурунун дугайында боп-даар, оога кончуг канчаар ай-дыкты кижин бак өскөтүп, сетки салгыжын комуулашп-канчар болгай. Шаа шиктег бак чувени черле кылды бол-бас. Кандыг-даа аар кем-ке-лекти үндүлгөн кижил судга болтуучулду болур ишкелгий.
Моюу чугаала турар учуруме-мындай, Бистин республикада ким информацияны өскөртүрүп алууну чорудулганын камгалаар чурттай, ажалдан турар. олар-

ОРАЙ МИННИШКИН

(Хууда чуртталгандан каш сөс)
Алдаа харже дөгү бердим, ала демги каалай — казы кы-рамын турган болза, оон пымын база ол-ла хере чуве.
— Аман чылды, эки-багы-даа болза, кады куртай арттыр-дуну мийн. Кадыйм хөкүүш, чагал биле дамгай, оога кан-дурбас ажалдан орду. Ар-гэжок аарыл тургаш бизин, хамык ажалды боду кылдыр турду. Мээни чөк бажыга анса дуулаахантар деп болду кибес-даа чорду айна.
Ажал-агайына четкикин-чаан, Уугуласту колдууна ол-өстүрдү, кижилити. Кылабс чүвези чок кужурум-ке бол-гай: нога, мөгүс дулап, «ат көрөшөлү, оогоорда чаас-каан ажалда, кылкы маж бөлөгүнн алы чуве. Саалту үзеп кады атам багырааш, пелеккадан алган. Оон эгелет мээп анса чөм-кылам-даа чү-түткөн, харжы-ажыгайым-даа келерээн. Бодумун-на үндүлдигилеримде бодум де-лиш, хончу-хончу-биле ба-жыгга барбайн бээр мен. Херек чөк чуве дээш, анса холум-буулам-даа «челе бээр турган.
Эмчөөрүм оозагыга төккүр-кадаймын дорамчылап, эки бак өскөтүп, харыл-даа оон дугайында басилар чогаалып алганын, оларга номчуп берип, үлүс катыртып, анса бодум өңүл чордум. Бодумуну ме-летей үндүлгилеримн өскө-биле агартыпты, кадаймын дорамчылап чорамчыма ам көз минил оор-ддо мен. Өөлдөрүм: «Ындаг кижил биле канчан чурттал коруур кыла сен?» — дээ айтырды мен улам-на кадаймын үчлө төккүрү хөкүтүрүп хэр. Ол камаакчак, бодумун харыл-жам турганым сыйбын кел-гилеңесте бажымн аде-летер, телефонум дугайын айтып бергеш, кадаймын долгаалп, ону дорамчылап өскөдө сестерин оларга ай-тып берип чордум. Чуу-даа чуве өлүт, хөкөзүздүг, Ханы-нын базымкыны үлүг, дүзө «боды» азгыш мээни шиктег харжы, кагыраар, четтирдим дээр сеткел өңс, ажалдаа-кызылдан шалашайн барган. Азынанын соолда, ажал-шукутте адмстан, мээни өскө-көк сеткилени билер чамыс үрүм чөчө эвээбин баган.
Кадыйм «кымыл-дустар» чоруй баарга, антык кадал ап алдым. Иий ай өрктөдө-ле ол мени «кыган бив» деп дээрге эе кижини бурганып-дыр! Бистин аас-кекяныне, чыргалдыг кырпырыкы, ажы-талуус, амдыралымы чууде кадайлыгымы азым-дыр, өш-өө!»
Москва область чурттуг СЕМЕНОВТУЧ «Работни-ца» журналда парламент чуудуу башкы РИСА ЧУ-ДАК очудураан.

Амыдыралдың айтырылары

Ч А Й Ы Н
1. Хемчик ары ногаарарам. Хектер мила кукулашты. Аккыр кадын ногаан бажин алдын сырга салбактады. Төркөттерде мончугаар. Дешти, чашты хөвөнелде Ай-дээр салгынаар. Аккыр хар деп укукталаа.
2. Хемчиктин суу кыла «Чара Хемелеп-ле чоруксанчы, Эременин элене шурасы, Эштип, шымын туруксанчымы, Хөлөге кара көжүп чорур Хей-ле кара байланыр Сугже шуралан шерги Чөмөл, Сула чанпан ойнап турлар.
3. Ногаан шыкка чөвк. Номчутурун хөстөтөлүн. Номчутурун мени шыгаан Дээдегден эскерип тур. Ужар, маннаар, чагы шалга Удур чуртум чуу чок дээр Бажы ногаан маж келгеш, Балырымын пымчын каапты.
4. Көкөжүн хун ашкакта, Херин ишпи оролат. Ону доосток керже Чөкөк Очкөстө суггарып тур. Ушкөчө, чажалжакый Шаданга сугун ускаш Шагар-өлтө куузула тур.
5. Суудум чоңу дүңдү улаан Сугтур чаашкын шикелдир Тур. Чырыккадан, кызыл кынып, Чыжыр-кыгурт диниреп түп. Чагы — чөвкө — чөвк чайны! Чан-оол ОНДАР.

ДЫҢНААНЫМНЫ БИЖИП ОР МЕН

Учураг деп түнөлдөргө, ыңгалда-лаа бисте демократиян хөкүмү артып чажыдыгы-кыларже шиктип, эрге-ча-гырганын үдүртүлганын дуй шаваранын чөспөгөн шиктин, анарына боду бээр чоруктар барын хоумула чугаалашты-лар.
Олар СЭКП-ни дүдүргөйне-те база таварымыс бодулар. Оон хүрээлиңине эине му-рыначы ажалдыкчылар, иде-лекке, жөн-ниитин интели-генчикени дүлөз апарган. СЭКП Совет чингилделин мурындан отрамды турган дээрдин илерелди, ол мурынд-гы кижилерин интени-биле бурдууларды хөкөргөнни ин-тени-биле бурдуу палла-партиянын үдүртүлганын турган ин-чачымы кижилерин чаштырларына сылап алгаш, интенилделин багы-рычы күжү бооп, онычын амыдыралын экижилериге үчүг учур-дузалам бооп кел-ген доктаткыч организацияны дүдүргөн. Кижилер эрте-ла-олай-даа бол, бурдузун ту-дун, конугур торталды алыр апар дижил турганарын дайынал тудум.
Шынал-ла, бодал көргөс. Баштарыкы партия чокта корум-чоромуну салгарааны чөдө чажыт зөс-тер. Чон чымыла кижилерине ажал-дыктың бот болгыны биле-лүтүлгала болгаш бурдуз-теле эки-даа, багы-даа

ЭРТЕМДЕН НЕРНИҢ ЭЛ ЭЭДИЗИ

Тыва эртемдеринин элдээ ол, чагыс бир-чурттуу-биле чоокта тер чүрүжүлү, чугаалашка, наары-лары дөгү бергенин, оон муру айдан беш чыл бурунгар ачам сугууң кожазы араг кижинин өг-буле-анганды өрөнпүн чоруканын сактып ордум. Таңдын элесте, Оңгажа хемини бажына мичан үш аал кожа чайлаан. Оларын сугаан, божа-хойтпаа элесте турганнар.

Аалдарын улуунун чамдыктары Чыланнаг, Хөдөш хеминин унаары болгаш өске-даа аргалар, эзмилер иштинден сикенеп, эскелери аалда дүктөрүн хал, килас салып, таразын кезип, бастырарына белеткел чый чок-ла турган. Ол аразында Хем-Белдиринден кожуу даргазы Оюн Садыр-оол Оңгажада аалдарын эргип, өлдерге кирген. Араттан ашак сугууңга баргаш, ол өлгүн ийн дугаар огулу Толгар-оолду Хем-Белдирине пионер школазында өрөөрүн-биле шилеп алган. Доран чедирерин ачазында дөксөп, Оюн Араттан огулу Толгар-оол ынчээр Оңгажазыдан он беш харлыыда Хем-Белдирине өрөөрүн чоруккан. Бир чыл ашакта, пионер школазында өрөөрүн турар Толгар-оол орус чуртунда Москвагында элестенде ырак Ленинград хоорайже башкы сугуу-дуче өрөөрүн чорупкан.

1932 чылдың чагыт, элестинден бирээни, Хем-Белдире хоорайнын (амгы Кызыл) каш санын добураксайы сүстү чылдар кудумчуларында чораанырга болгаш бажынаг чанында турганарга «Улут-Хем» паростатун хире-хире уазыр кусканып чорутуу айналган.

Күчүлүт Улут-Хемия Абакадан бээр чара чуртуууп өскөдөн, ийн кат «Улут-Хем» дароода доктар хеминне чедип келгеш, хем эртинде өрөгөн демилгерге быжыгданар, багалташ, өлдер-терини хемин иштиче октап алган, турукан. Кырында казында олутуу чоран кижилер дүшкеш, эрликче шуужуп, адаанда казындан солгаартан келгени баазыныры ачылдынар ла-жыгалап, тергелерге чуртуу, скаларже чорутуу турганнар.

Кызылда Элегес чурттуулар болгаш эскелер-ла педоложа келгенерин чорутуурга, оларын аразында Оюн Толгар-оол ышкып, аянып, чараш адик-теп-тег, мемдан туткан кижини, бо кылаштан келген, Ужуражын, мөндөшө-ле, шынан-ла, Толгар-оол, Ленинградтан бир дугаар кээп, Кызылда практика эртинки келгени ол болгаш. Чугаа-сооду, хөлтү аз-вези, тургелер-биле ужурашп турганнар.

Кызылда Элегес чурттуулар болгаш эскелер-ла педоложа келгенерин чорутуурга, оларын аразында Оюн Толгар-оол ышкып, аянып, чараш адик-теп-тег, мемдан туткан кижини, бо кылаштан келген, Ужуражын, мөндөшө-ле, шынан-ла, Толгар-оол, Ленинградтан бир дугаар кээп, Кызылда практика эртинки келгени ол болгаш. Чугаа-сооду, хөлтү аз-вези, тургелер-биле ужурашп турганнар.

Орус болгаш тыва дымдарын эки билер, тыва интеллектуал баштайгыларын бирээниге Оюн Араттановичи баажары. Ол дээди өртемни 1949 чылда чедип алган. Тыва дымдарын эртинде, хөлтү эртерге, болгаш кадрларын белеткөөрине эзэс эс улууну киргеш. 50 чылдарда Тыва улсгер чугааларына бири чылдызын тургузуп, тускай үндүргөн, Эрте-шчиндеп институтун директору ора-кызынга дымдал тургаш, оон мурунда, соонда-даа

Ийн хонгада студент аалыч эчтаныпкан. Шоолдар аксында кыжын-даа, чагында аят дуоңга сүстү чылдар элестерин. Күрженин белк агы шаштыкта-даа, олар

Элегес хемия эртинге дүшкештеп чектенер. Кызылда дымдал турган, агы чылдар Элегестин суу көрө сал, Толгар-оол азында дүргөн дүшкеш, терекке баглап кааш, суг кыдынга маняп барып, баштай кош азыжыга долдур уса-кып ишкен.

Кызылга, Ленинградка өрөөрүн, аалдан үнгөндөн бээр алды чыл чектен-дир мен. Суун ижим, эртинге ойнап өскө хемини ам көргө, солууну, чаражын — дигилээн.

Дөргүн-Армийин Дөк Кымыл чайгада беш-алты өскелерин бирээни казы келгени оолдуң авазыны өөңгө кирип, шайлаш, Толгар-оол Оңгажанын чоранын калкан.

Толгар-оол аалына чедип бөөргө, аазы амчараш, каттырып-даа, ылгал-даа турган. Ачазы, авазыны буттары чегере дөгбөс чыгып маңжып, аш-чөми-биле олгуну хүндү-дөөн.

1934 чылдың кайынында Араттан ашактын аалы Чазы бажында чалааңдан эскелерин элесте мурнап, Оңгажаже көшкөн, Ол хонук ажып чорда, Оңгажанын Чыланнаг ачынды да Араттан, Бугажик адышкылар, ашактын бажыны Сайын-Бир ашак, үш өгүн ишти аажок көгөп, айырлааннардыр. Араттан ашактын огулу Толгар-оол сугууңу доозуп-каш, чанып келген, артында кадалып, кады сугууң дооскан Оюн Аппий дээр, чаражы сүргей уруг эдиртп экелден. Ол чүү уруг боор, Элегес, Межегей, Эрбек, Көк-Булуңдаа ынаар Ленинградче киминда да уруу өрөөрүн чорудан. Чугаалашп келгеш, Тес-Хемде Чыраалда Оюнанын уруу болган.

Күзүндө дымчалы, олар Кызылдын 7 чыл школазында башкылап берген болганнар. Тыванын бүгү булуңнарында келген уругларын, яны-бурду өртемгерге өрөдип турар кижилер болган.

Эртемни ажыглар, өргө-дүжаалын күөөсөдөр дээш элестинге чедип ажылаанарын бирээниге Оюн Араттановичини дорт камаарыштырып болуп, 1934—1935 чылдарда Кызылдын № 2 чыл школы элестин. 1936—1938 чылдарда Кызылдын өрөөрүгө комбиндин өрөөрүгө эрлекчининге, 1938—1941 чылдарда Тыва Арат Республиканын Култура комитетинин школа секторунун эрлекчининге, 1941—1942 чылдарда ТАРН ТК-нын окулурукчузунга, 1943 чылдын элестинде 1953 чылга чедип «Шын» солунуну кол редакторунга, 1953-1961 чылдарда СЭКП обкомунун парт-органын кылдызын эрлекчининге, 1961-1972 чылдарда Тыванын эртем-шчиндеп институтунун директорунун эртем таламын эрлекчининге, тана пессика — үнүмү чедип ажылдап, оон соонда эртем-шчиндеп институтунун улуг эртем ажылдакчысы, марксизм-ленинизм университетинин консультанты болуп чорган. ТАР Биче Хуралын кижизинде, область Советинин депутаттыга сонугулу чорган.

Орус болгаш тыва дымдарын эки билер, тыва интеллектуал баштайгыларын бирээниге Оюн Араттановичи баажары. Ол дээди өртемни 1949 чылда чедип алган. Тыва дымдарын эртинде, хөлтү эртерге, болгаш кадрларын белеткөөрине эзэс эс улууну киргеш. 50 чылдарда Тыва улсгер чугааларына бири чылдызын тургузуп, тускай үндүргөн, Эрте-шчиндеп институтун директору ора-кызынга дымдал тургаш, оон мурунда, соонда-даа

Ийн хонгада студент аалыч эчтаныпкан. Шоолдар аксында кыжын-даа, чагында аят дуоңга сүстү чылдар элестерин. Күрженин белк агы шаштыкта-даа, олар

эзэс эс тыва төөтү. дым, литература таламын эртем-шчиндеп ажыларын тургузарына, редакторларын идескейлеп киришкен. Кызымак кушажылына түнелдеп төөтү эртемгерини кандидатты деп эртем адын ол чедип алган.

Пенсияже үнер мурунда, оон соонда 23 чылдар дургунда Тавбын камгалактын Тыва республика комитетинин даргазына ажылдап, өске-даа кейинти ажылдарына үрүлчү кирип турган. Тавбылук Бүгүдөстөгү Чыгуулардык «Тавбын дээш демилгеле идескейлеп киргизген» деп медаль-биле Тывадын чагыс ол шаныктан.

Кады кырааны Оюн Серен-овна бажында аш-чөми диета баугар кылып, аарсаар адылы, ажи-тедүн ажаап, чөмөрип бичин оgorодун суггарып, боюн аштан хүнээр, Ол № 2 школага хөй чылдарда башкылап, оон назы-хары база улгаткан, бир чыл азыг болгаш база сезенээр.

Эртемден эртеле оруу үзүп болган ужурунда, Шунту кылаң тас чүе кайда боор, Эртемни чүдүрүн эзэс эсөөш ашкылап ышкыштыр. Намырай баштаан ашактарын «хонтр» үзөдүг бөлүүнү чыдаадыкчы кылдыр сапаттыра берген, оон арылган үнгөн, Редактор ажылы берге ажыл. Дайын үеи болгаш оон сөөлгү чылдарда журналист кадрлар болгаш типографияны баазы дымка кошкак турган каразы-биле, чагыс солун өлүмдө үндүрүп алыры кей бергелерге тааржып турган. Чагыс сөстү чаксаң дээш редакторун болгаш частырып кылган кижилерин ажылаң үндүр олтаттар турган. Чижээ, 1945 чылда «Тыванын ашактары» солунун редактору Тамдын «үргүлчү» деп сөстү «үтүлчү», «Шынны» редактору В. Таган «ш Сталин» дээш «аш Сталин» кылдыр чазып парлаан дээш ажылында үндүргүдөөн. 1950 чылдарың элестинде Сталин-кия сөөлгү чугааңа «айч-тап болур» деп сөстү «айч-тап болур» кылдыр чаксаң. Ынаар «Шынны» редактору турган Оюн Араттановичи дымнап барган. Белен-селен чүега алдырбас кижин дээр чүе.

Чагыс чөр-чуртуу үр чылдарда ажылдааны болгаш үзүп назылаанынга чоргарлары чугаалашп тура, Элегес, Межегей, черде Тады элестин Оюнанын, оон «чагыс дүмүчү» тудар эртемдене» дөжөр-дөр, Шынал-ла, ол девискээр-де эртемден Оюн кижин ам дээр-дөшөк чөк өвүдөр. Ажы-карлыг үзө оуну чажырган кайтар, Улут албан-дуузалдарга тургаш, оон салдары кошкак болган хире, азы оян-чыкпен оолдар, кыстар чысааны кынаан, Самагалдай, Эрбек Оюнаның эртемденер бар-ла тарын.

Оюн Араттановичини күш-ажылы чакан белк-биле үнелдөөн. Оуну Кушажылы Кызыл Туу, ийн «Хүндүлелин Демээ» өлдөөн, он хире медальдар-биле шаңалан. Тыва Республиканын культураның адырлар ажылдакчысы деп хүндүлүт аты тывыскан. Оон анда Россия Федерациянын, Тыва Республиканың Дээш Советинин Президиумуна хүндүлөт Прэзи-денттери-биле база шаңнат-кан.

Башкы, эртемде Оюн Араттановичи Толгар-оол ууз-вас бо айкы ортан үзүндө сөзө харлаар, Алаа чагай калкызын, өөрүшкү, омак-сергек болурун күзөп олганнар.

Оюн ТОВУУ

№ 10-02, С. Самохвалова, Кайы-даа үеде чугаалашып болур.

ЧООККУ КАА-ХЕМДЕ азы хуу бажыны 2-4 кваттарда 3 өрөөлдү хуу кваттарга оонап азы салып турар мен. Ол дугайын ажылаштыр эзэс чөк № 3-30-18 телефонна билеп ал болур.

«Победа» М-72 маркалыг автомашинаы садып турар. Машина ийн тыртар мөстү-дүт.

АНТЫРАГ АДРЕЗИ: Кызыл хоорайның Каменская кудумчуузда № 48 бажын, телефон № 2-47-94. Кажан-даа долга болур.

...

ОЛИМПИАДА-92

БАРСЕЛОНАДАН ДАМЧЫТКАНЫ

Амгы үеде Барселонада 18 миңден кижини чуртат турар. Ында 600 муң амыг автомодия хохоры иштиде чоруп турар. Ында-даа Олимпиадага келген чагга тергелер эрте-чагырга черден каш удаа сайынарып турар-даа, хохорайны кудумчуларына белеткен тургаш, оозал-оодак таваржып турар. Бо хунге чедир 5 спортчу миңчаар бертинип, кемдөөн.

Барселонаның полицияыг спекулянттардан 3600 амыг билеттерин хадырган. Оон аразында түнел маргалдаалар болгаш Олимпиаданың хааш-кылып көөр билеттерин кайы-дай болган. Спекулянттар ол билеттерин хөй ашак ажил-дап алгыры-биле колдуула-ла лаштык кижилерге садары-биле аалчлар бажынарынга, рестораныга, вокзаларга чоруп турганнар. Эртек богу-нуунда үндүргө катан улуг дээрзи билдиргип.

Чемоданында чүү бары, менча чугалап бер, а мен сеян кайын келгенин доразан

чугаалаштар мен» деп, Барселона аэропортуна эртинде черинде ажылдакчылары келгенерге доразан дымдалап турар. Пассажирин ап чоран чүдүрүн барымдалап олар кайымы-даа келген кижини тодарайы каатар апарганнар. Чижээ, эгерге американын хөй эвачоктар ал чоруп. Бо удаада чандык кижилер өг-оону-биле ал алган келген, «Кокко-код» фирма оуну 2-тоннаны Барселонага экилгеш.

Итали залчылар макарон болгаш өске-даа далган кылдылары, а немештер паштет болгаш колбас кылдылары, а чамак американын кавды-бир суг аймак ал чоруп. Аэропортуң бүтү ажылдакчылары пасаажирлерин чүгү чыгып күзүп кемелде хем чегерлер ал турар. Ынды-даа болза, Барселонада келген 52 муң мемданын амыдынды 22-и түткен. Делегей дөшө-дөшө дым болза, ол дээрге дым эзэс хууа болуп турар. Ынды-даа болза, хогаран кижилерге ол ынды-ла кончуг өскө эвес болур.

Барселонада ам дымк изит,

30 градус ажып турар. Агаарың өлшүмү 100 хуу. А мөргөжөөнө салып алырынга, чип четкыкпей турууда-ла, эртин кайы. А мөргөжөөндө кыжыл турар спортчуларга дымка берге. Оон калкында олимпийжи суурда туткан бажынарына агаар арылгап, серидепо дөшө-дөшө бажынарына чурттар бажынарына чурттар аалчлар бажынарына чоруп барган. Хөнгө эр арай кошкак спортчулар болгаш өске-даа аалчлар болгашыга тааржыр черлерин тып ал турар, а хөй ашак чөк кижилер иштеп шылаптай, дерин кодуп, шылажып турар.

Рембо база Барселонада бүдү чөшө белет, ресторандар, фотографиялар болгаш оон болуп сонугулар ажы-лерден дөшөк, бир кижини күдүл бажыныга чуртатп турган. Ынды-даа болза, ол чөргөдө хөб маганыннен салдылап ал чорда, очч бичин оон танып келген. Солчугаш Христос бурганны көрүп каан чүе дег, хөнгөтө алгырар ор-

та, чүү болганын долгандыр турган улус билдп каапкан.

СУЛЕЙМАН ОГЛУ АТЛАЙТЖЕ ЧОРУУР

Ийн дакыр олимпийжи медальдың элестини — түрк шагынч Немы Сулейман огулу улуг спортчу каар дугайында болдуну моюп мурунда кылаң инитиринден ойлалам. Ол ам болдуну үшкү олимпий-жи алдын медальды чалаал алгыры-биле Американың Ат-лейн хоорайыга Болдур 1996 чылдын Чэй-гы Олимпиаданың кыжы-жиринге белеткенин элим чыдаар. А 2000 чылдын Олимпиаданың (ол Стамбулга болур болза) ийнча трешер болуп кирижип апар мен деп, ол санап турар.

Бо хүнгөргө чедир делегейин 34 рекордун тутууга түрк шагынч бо чалаал болдуну «арыкчыларын» өөртү арга чөк болганын чытаалан. Чүе чөк мергалдада Булду чидиг демчел чөк деп, ол санап турар. Ол болдунун соодага чоруп оран дурламышын үгө 15 килограмм дөшн ажыр көдүргөш, тиндөөн.

Бодум хуумда бодалым

ТАНЫШКАШ, БИЛИП АЛДЫМ

Бо чылын Улут-Хем районуну Хайыракан дугайында өөш ишти-биле чорааш, элээн-не солун чүдүрүн эскерип көрдүсүң. Ол суурга дугайын берип тургусканың чүге районук чоңунга эсес, а харын бүгү Тыва Республиканың башкылы дүгүзүп турар. Ол дугайга кайымы-даа хөй кижилер кээш турар. Дугайын башкы-ламазы Вячеслав Күжүтеович Серенет ыраак-узак черден келгенерин күөөдип-биле элти-ээлек хүдөөп ап турары кижиниң сеткил-сагыжынга өөрүңүт. Ол амык боду анык, башкылаң-ла, эмчилден-даа чоран кижини. Мергежидериде кайымы-даа эки өлүр. Ынчангаш чоң анык кижини аажок үнелээр болгаш хүндүлээр. Дугайын иштиңе кире бергеш, сон шимеп кылганың, ында деритинген чүдүрүн доразан-на эскерип каар. Сарыг-шакынын чурумун баугар деритени кылганы, апа барган кижилерини кичээниң доразан-на хаара тузда бөөр. Ыран-уактан келген кижилер кыштын соогуңа инжитеринг шайы ында белен турары бо-ла чоңга аажок ажи-дүзүлүң.

Хайыракан дугайын чаа тургустунган даа бола, кижилерини сагыш-сеткилге таарымчалык кылдыр дериттиңен. Апа башкы-лама Вячеслав Серенетүн кирген ачы-дүзүмү улуг.

Ол дугайга чорааш, хоп-нугту дугайында дүрүмүң кончуг оонаримчалыг, үдүг сонугурап-биле номчудум. Ол дүрүмүң тодарагы-биле бил-диргип кылдыр бизнээш, ха-нада өскүч черде аскам. Ында амдырал-чурталгада чедер-четес чүдүрүдери айт-кан. Шынал-ла, кижини чүвени эскерип, болуп чорутууга, шажынын номналы аажок шын хире-дир. Мере эвес-ле бол-гай, бичтин арамыста каныж-ларын чоң дээр боор. Адаар-ган, хоп-нугту таралдыр, мөстө-лөч, хоп чугаалаар кижилер болган-чол-ла тытпы бөөр ийин чөп. Иле, кыма-даа частырып турар. Ким-даа частырынып кылыттар. Бо таламы-биле мен кончуг шынч мен деп мактанмас-лаа мен. Кижини бодуңуң час-

тай, кандыг-даа кижини черле оон эрпес болгай. Мур-мун чылдар-биле чурттанас. Ынаар-ла эрлик ораныга кир-ге бээр. Апа барган, ал-бай-на сугалдыр, хоп-нугу-дуг чоран бе, азы ак сеткил-ди чоран бе суг дөшп, оон-даа өскө чылдагыларын сайгарып көөр. Бир өвөс хоп-меге херек үлдөдүң, багай сагыштың чоран болза, ол бир оранга баргаш, дөмей-ле хилинчөтөтүң чорааш, өвөдөң амман болуп төртү-түңөр. Мымдыг дүрүм сарыг шажынын номналында азы хоолду-дүрүмүңде ыпчар айыттыган.

Шынал-ла, ол дүрүм амы-дырал-чурталга-биле тудуш-кай. Ынчангаш ак сеткилди-биле чуртагырыңдан башка өңи амдырал чөк. Частырыг дээрге ол өске аммырал, ол дээш хоп-нугула ышкык кылдыр буруулатпас. Ынча-да-даа частырыларын ча-жырып, чүүй каап болбас. «Багың чугаалаарга, бачты арлыр» дээр болгай, тыва чонуну улсгер чугааңдыла. Ол база-ла уткамыг. Ынчан-гаш улуг-ла, бичин-даа кижилер биче сеткилдиг, ак са-гышты чурттар болза эди-дир ийин деп бодум хуумда күзээр мен.

Бо бүгүн Улут-Хем райо-нуну Хайыракан дугайында чорааш номчуп, таныш-каш, билеп алдым.

Ийнча БУРБУ,
Чаа-Хөл район.

АГАР САНЫ: «Тыва солбалы» № 383305.

ЫТ БИЛЕ ДИИС (БАСНА)

Ыткы келгеш, кажар диис Ынакштын өлөрөткөн, — Ылталының Чолдайгал! — деп, Ырланың оозу сөзлөң.

«Уксаа-сөөгүм хөнгү-даа бол, оон-даа өскө чылдагыларын сайгарып көөр. Бир өвөс хоп-меге херек үлдөдүң, багай сагыштың чоран болза, ол бир оранга баргаш, дөмей-ле хилинчөтөтүң чорааш, өвөдөң амман болуп төртү-түңөр. Мымдыг дүрүм сарыг шажынын номналында азы хоолду-дүрүмүңде ыпчар айыттыган.

Шынал-ла, ол дүрүм амы-дырал-чурталга-биле тудуш-кай. Ынчангаш ак сеткилди-биле чуртагырыңдан башка өңи амдырал чөк. Частырыг дээрге ол өске аммырал, ол дээш хоп-нугула ышкык кылдыр буруулатпас. Ынча-да-даа частырыларын ча-жырып, чүүй каап болбас. «Багың чугаалаарга, бачты арлыр» дээр болгай, тыва чонуну улсгер чугааңдыла. Ол база-ла уткамыг. Ынчан-гаш улуг-ла, бичин-даа кижилер биче сеткилдиг, ак са-гышты чурттар болза эди-дир ийин деп бодум хуумда күзээр мен.

Амыралды тудур дөшө Ажы-контан боларлар бар. Алызында кылдыларга. Аас-кежин турар бе, ынаач? РИНА ЧУДАК. Кызыл-Мажалык суур.

КИНО

АВГУСТ 6-ДА
«НАЙРАЛ»: «Семь нуум-рудов на киноле (Кылат) 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.
ВИДЕОЗАЛ: Голд стража 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.
«ВОСТОК»: «Цель» 15.30, 18.30 шактарда.

ЧАРЛАЛДАР БЮРОЗУ

Күрүнениң «Тыва алды» дээр алды тывыкың бүдүрүлгө кол килегерге, дүңжөккө, металлур-инженерге ажылдар кижилерин, бүдүрүлгениң сүй белетер чылдар ювенил пегинге директорлар болгаш кол инженерлер специалистерини ажыл-дөөри-биле чадап турар.

Ак-Довураа хоорайда чар-гайыды туттунган 4 өрөөлдүң, телефонун болгаш ка-птал септеле кылды каан, ийин кагытта квартираны Кызыл хоорайда чагайыды туттунган 2 өрөөлдү бажыга оонап болур мен.

Бүдүрүлгенин турар чери: Кызыл хоорайның Горная кудумчуу, бажын № 7 (I), телефон № 3-03-22.

АЛТЫРАГ АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, тудугчулар суу-рунун девискээриле Энерге-тиктик кудумчуузда бажы № 3-б, Л. Николаева азы Ак-Довуракта — телефон

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100. Индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Дээш Совет-ди болгаш Чаза. «Шын» солунун редакция коллектив.

Кол редактор В. Ф. ЧАДАМБА.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИАЗЫ: Н. С. Базыр (хары-салгады секретарь), А. С. Дембрас (кол реда-кторун орадакчы), В. М. Сат, К. К. Сат (кол реда-кторун орадакчы), Ш. М. Суван, Н. С. Эргеп.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүдөөп алар чө — 3-34-26, кол редакторун орадакчылары —

3-33-91; — 3-34-17; харысалгаыг секретарь — 3-34-92; орадакчы — 3-45-93.
КИЛИДИСТЕР: улус делегаттарынын Советтериниң чыгыш-полюсичтиг болгаш соода айтырыгдар — 3-34-19; — 3-34-98; улет-түр — 3-34-49; 3-36-73; келе азы-агы — 3-41-16; культура болгаш улус өрөндөгөн — 3-39-15; мөстөөр болгаш спорт — 3-36-82; — 3-34-57; оууага — 3-34-39;

— 3-34-3; чагаа — 3-39-03; корректорлар — 3-41-23; үндүрүчүлөр — 2-27-41, солун келбей барганда — 2-32-75; бугагалары — 3-37-11.
Солун параттыган материалдарын авторларыны бод-алар редакцияны туруктуу-биле үнүшпөй барып болур. Айтылган фактылар, санары болгаш өске-даа дына-агылар дээш авторлар боттары харысалгалыг.

АГАР САНЫ: «Тыва солбалы» № 383305.

Тыва Республиканың Парла-га болгаш информаш ма-инистративтиги типография-зы. Кызыл, Шетинин болгаш Краснояр кудумчуу бажы № 1.